

IDEA POSVÁTNOSTI PŘÍRODY PŘI UTVÁŘENÍ LIDSKÉ ONTOGENEZE

Božena ŠMAJSOVÁ-BUCHTOVÁ

Souhrn: Článek pojednává o důležitosti pozitivního vlivu přírody na první fázi lidské ontogeneze. Popisuje negativní důsledky současné globalizované kultury na psychické a fyzické zdraví člověka, zejména dětí. Naznačuje cestu návratu k přírodě.

Klíčová slova: příroda, lidská ontogeneze, psychické a fyzické zdraví

Zatímco před padesáti lety žili lidé na venkově a starali se o půdu, v globalizující se spotřební společnosti, kde většina lidí planety bude brzy žít bez možnosti tradiční fyzické práce ve městech, se objevuje ohrožení, před kterým lidstvo doposud nestálo. Dochází ke změnám v procesu, kterému říkáme socializace dítěte, procesu, v němž se člověk postupně stává příslušníkem lidského společenství. Tento proces učení a zrání, včetně kultivace zejména citové složky psychiky, je poznamenán deprivací, strádáním z nedostatku podnětů pro zdravý osobnostní rozvoj. Poprvé však nejde o nedostatek evolučně mladých podnětů ze sféry kultury, tj. rodiny, školy, společnosti, které rozvíjejí zejména šedou kůru mozkovou – neocortex. Jde o strádání prožitků a tělesných vlivů ze strany původní přírody, které rozvíjejí celou psychiku. Tyto kulturou nenahraditelné prožitky a vlivy, očekávané konzervativním programem lidské ontogeneze, spolurozhodují o normální emocionální struktuře osobnosti, o kvalitě jejího smyslového vnímání, životní orientaci a hodnotách (J. Šmajš, 2003: 99)¹.

Jak uvádí J. Šmajš (2005: 93), příroda na rozdíl od kultury působí na psychiku člověka i zvířat svými tvary, procesy a uspořádáním². Struktura lidské psychiky, která je

¹ Člověk je pozdně třetihorním biologickým druhem, který byl při svém vzniku funkčně vřazen do systému biosféry, do přirozených ekosystémů. Lidé se nejméně 40 000 let rodí se stejnou biologickou výbavou, tj. se stejnou psychikou, která musí být ve své obecné struktuře přibližně tak stabilní, jako je stabilní lidská morfologie a fyziologie. Lidé kulturu rozvíjejí a ontogeneticky se na ni adaptují pouze menší částí své psychiky, hlavně její kognitivní složkou, evolučně nejmladší šedou kůrou mozkovou. Jejich vysoce stabilní genom (lidská přirozenost) může být sice jednou z příčin dnešních civilizačních problémů, a to včetně obecného nezájmu o jejich řešení, ale na druhé straně nemůže svým zvláštním neverbálním způsobem neprotestovat proti ztrátě přirozeného životního prostředí. Zvýšený výskyt civilizačních chorob, neurotických potíží, stresu, drogové závislosti a zločinnosti může být formou takového protestu. (J. Šmajš, 2005: 93).

² Přírodní prostředí poskytuje dítěti široké podnětové pole, které má pozitivní vliv na jeho vývoj. Zatímco v přírodě například existuje velké množství pachů, hmatem vnímáme tvar, teplotu, vlhkost, drsnost, strukturu... většina věcí, které byly vytvořeny uměle a jsou tvarově „dokonalé“, postrádají chuť, zápach a studí... (V. Kulhavý, 2006: 50, upraveno).

rámcově geneticky předepsaná ve specializovaných nervových buňkách i mozkové tkáni, se dotváří a dozrává až působením vnějších podnětů po narození. A protože vývojové mladé kulturní podněty, především symbolického charakteru, příliš neovlivňují starší struktury mozku, vzniká nová nebezpečná dysfunkce: raná ontogeneze, která tradičně zakládá zdravý vývoj jedince, se v technicky rozvinutých společnostech postupně mění v období nevratné celoživotní deformace osobnosti.

Společenské vědy sice uznávají tzv. mimoproduktivní funkci přírody, tj. její ozdravný účinek na člověka v rovině terapeutické, relaxační a rekreační, ale její roli tím fakticky podceňují. Nenahraditelnost přírody pro člověka totiž nespočívá jen v tom, že zajišťuje jeho biologickou integritu a fyzickou reprodukci. Příroda, aniž si to většina z nás uvědomuje, zajišťuje i naši integritu a reprodukci duchovní, psychickou. Stará se nejenom o zdravé tělo, ale i o zdravou duši: spolu s přiměřeně rozsáhlou kulturou rozvíjí to, co je potenciálně obsaženo v lidském genomu – biologicky předurčenou lidskost.

Proces socializace musí, zejména v raném senzitivním období lidské ontogeneze, zahrnovat celou strukturu vnějšího prostředí člověka. I když je dnes volná příroda pozměněna a překryta kulturními tvůrčími prvky působí jako skrytý, málo prozkoumaný a tím také nedoceněný faktor utváření zdravé lidské osobnosti³.

Příroda se na procesu formování lidské osobnosti podílí zejména tím, že lidský genom (to je obsah naší druhotné paměti) očekává (předjímá) přiřazení každého nově narozeného jedince k určitému typu přírodního prostředí, k jakési „archetypální“ ekologické nise. Děje se tomu tak nezávisle jak na existenci té které kultury, tak i na místě konkrétní rodiny. Podaří-li se toto rámcové přiřazení v první senzitivní fázi lidské ontogeneze, s velkou pravděpodobností pozitivně ovlivní formování dalšího osobnostního vývoje jedince⁴.

Způsob dotváření psychosomatické struktury jedince jeho přírodním a kulturním prostředím je podobný způsobu formování mláďat jiných biologických druhů, jejich přirozeným „domovem“ v hostitelském ekosystému přírody. Lidský vývoj je však specifický tím, že trvá mnohem déle, je otevřený vnějším podnětům a jeho genetický program očekává vhodnou strukturu kulturních vlivů, včetně podnětů verbálních. Tento proces se však neobejde, nemá-li dojít k poruchám v raném rozvoji osobnosti, ani bez pevné citové vazby dítěte alespoň k jedné dospělé osobě, většinou k matce⁵, ani bez

³ Co se děje s mozkem, když vyrůstá v podmínkách, kde existuje jen málo problémů a výzev, mohli neurologové dobře prokázat u oslů, a sice u jihoamerických oslů domácích. V Chile a Peru totiž vedle normálních domácích oslů, kteří vyrůstají ve stájích na statcích a později jsou zapřahováni do povozů, existují i takoví, kterým se od sedláků nějak podařilo uprchnout a kteří se připojili k volně žijícím stádům zdivočelých oslů domácích. Oslíci, kteří se tak narodí, vyrůstají v úplně jiných podmínkách než jejich příbuzní narození doma. Jejich život je těžší, je v něm víc problémů, je plný výzev a v každém ohledu nejen rozmanitější, ale i nepohodlnější. Důsledky jsou nasnadě: jejich mozek je nejen komplexněji vystavěný a silněji sesíťovaný, ale je dokonce viditelně větší než mozek jejich „kolegů“ ze stáji. (Prekop, J.; Hüther, G., 2008: 76).

⁴ Dítě na počátku svého života má všechny psychické i fyzické předpoklady pro vývoj takového způsobu života, který bude v souladu s udržitelným rozvojem (přírodou). Tyto předpoklady však nejsou kvalifikovaně využívány a rozvíjeny. Výsledky výzkumu prokázaly, že počátky odcizování přírodnímu prostředí byly rozzeznatelné už u dětí mladších tří let. (Strejková, E., 2005).

⁵ „... v moderní civilizaci zřejmě přibývá faktorů, které brání harmonickému rozvoji osobnosti, a ubývá podnětů, které ho podporují. Jednu z těch okolností pojmenoval už před půl stoletím klasik dětské psychologie René Spitz. V závěru své knihy o prvním roce života píše: „Z dětí vychovávaných bez lásky vyrůstají dospělí jedinci plní nenávisti.“ ... nenávist se nemusí vždy projevit aktivní destruktivitou. Může mít podobu zlověstného zla v duši. Myslím, že je to závažný společenský problém. Jeho vahou i tou nevšimavostí, s jakou je přehlížen, bych ho přirovnal k ekologické hrozbě. (Příhoda, P., 2006).

přehlíženého formativního vlivu přirozeného přírodního prostředí, tj, bez druhé „matky přírody“.

Pedagogové a psychologové vedou sice diskuse o tom, zda při utváření člověka musí socializace předcházet jeho individualizaci, ale neuvádějí, že socializace je z hlediska lidské fylogeneze druhotná, že ji musí předcházet a neustále doplňovat starší naturalizace, neverbální kontakt a rozvíjení schopností člověka adaptovat se na geneticky naprogramovaný přirozený svět – na volnou přírodu. Zdůrazňují pouze, že dítě musí být velmi dlouho v rodičovské péči a že by mělo vyrůstat ve vhodném společenském prostředí; na přírodu se v antropocentrické výchově zapomíná.

Příroda však byla tím, co po stovky generací spolu rodičovskou péčí nejmýrněji utvářelo duchovní kostru lidské osobnosti. Učila člověka správně vnímat, poznávat, hodnotit, respektovat spolupracovat i bojovat. Patřila k tomu, co si lidé nikdy neosvojovali pouze verbálně, četbou či obrazovým záznamem jako dnes, ale fyzickým hmatovým kontaktem, zážitkovým vztahem k přírodě⁶.

U sociálně žijících druhů, k nimž patří i člověk, má svoji nezastupitelnou roli i „třetí matka“ – strukturovaná a funkčně spolupracující animální societa. Druhou a třetí matku však mětské dítě dnešní informační společnosti téměř ztratilo.

Vedle funkční rodiny tvoří i „funkční“ příroda, krajina a fyzické prostředí vůbec dodnes to, co dítěti nelze poskytnout žádným náhradním způsobem, a to ani později, například ve škole, nebo dokonce až v dospělosti. Prvotní krajinu i rodinu si osvojujeme nejtrvalejší formou neuronální paměti vůbec – vtištěním, imprintingem. Prvotní vtištění rodného místa si neseme po celý život jako skryté tajemství vlastní osobnosti, které je úzce spjato s následným prožíváním, poznáváním a hodnocením světa kolem nás. Jsou to místa, kde jsme získali vědomí osobní odlišnosti, vlastní identity, nabývali jsme pocitů jistoty a bezpečí.⁷

Samozřejmě, že člověk může žít v krajině plné betonu, asfaltových komunikací, parkovišť, benzinových pump, rozsáhlých skladů supermarketů, zemědělské velkovýroby. V takovém umělém prostředí však nemůže žít dobře a šťastně. Podobně jako náhradní výchova dětí v dětském domově nebo odchov volně žijících zvířat v zajetí ochuzuje člověka o vnímání krajiny, deformuje jeho geneticky programovanou lidskost. Návyk na špatnou krajinu, podobně jako návyk na nevhodné hodnoty rodičů a pravidla chování v dysfunkční rodině, jakkoli je v rozporu s našimi vrozenými archetypy, je nakonec stejným návykem jako každý jiný návyk. Možná je dnes jednou z příčin některých tzv. civilizačních problémů – pocitů úzkosti, strachu, odcizení, vyčerpanosti, nudy... , může být pozadím dnes „nesrozumitelně motivovaného zla“, agresivního chování a různých patologických závislostí.

⁶ Fyzický hmatový kontakt s živými i neživými přírodními silami a systémy, zážitkový vztah k přírodě i k vlastní matce, který se zakládá na analogovém způsobu komunikace, nemůže totiž nahradit osvojení verbální, digitální, tj. mluvené slovo, četba či obrazový záznam, jež jsou dnes ve výchově dětí rozšířeny (J. Šmajš, 2003: 102).

⁷ Oproti většině ostatních evropských států byly v ČR během posledního století vícekrát narušeny generační vazby mezi určitými přírodními místy a jejich obyvateli, hospodáři. Časté přesídlování způsobilo, že ani mezi rodiči, ale ani mezi pedagogy nejsou běžné nějaké hluboké citové a vědomostní vazby k místním přírodním hodnotám. Vychovávají a vyučují generace teoretiků, pro které pojem „moje domovina“ je jen cosi archaického, bez konkrétního obsahu. S blízkým venkovním prostředím jsou děti seznamovány nejméně. Nic o nich nefikají ani massmédiá, ani celostátně používané učebnice. Bývalé, zcela běžné volnočasové aktivity dětí, kdy party dětí měly možnost přirozeně se sbližovat, učit se soužití s ostatními i s místní krajinou, téměř vymizely, a to především ve městech. (Strejčková, E. a kol. Výzkum odcizování člověka přírodě. Závěrečná zpráva. Praha, 2006: 2).

Návrat člověka k přírodě vyžaduje především zahájení procesu praktické biofilní rekonstrukce krajiny a lidských sídel. K tomu je potřebná politická vůle, podpora veřejnosti, ekologické vzdělávání, výchova a osvěta a především kultivace dnešní dospělé populace poznatky věd o živých systémech, poznatky o porozumění životu na planetě Zemi.

Jak uvádí Emílie Strejčková (2005), zakladatelka pražského ekologického centra pro děti Toulcův dvůr, průzkumy prováděné ve školách prokázaly, že těžiště současného vzdělávání, výchovy a osvěty o přírodním prostředí spočívá v poskytování informací převážně slovy a obrazy. Takové informace jsou z hlediska plasticity reálného života zákonitě neplnohodnotné a deformované. Vzdělávání ke vztahu k přírodě je zahajováno většinou až ve věku, kdy už děti mají upevněné návyky interiérového konzumního životního stylu. Chybí předškolní i školní systém výchovy k vytváření návyků skutečně tvůrčího jednání ve prospěch zbytků původnějších přírodních společenstev. Pěstování pokojových květin, anglických trávníků, bonsajů a zvířat v interiérech a klecích nemůže stačit.

Pro studenty Masarykovy univerzity připravujeme průzkum jejich ekologické gramotnosti. Již z předvýzkumu vyplynulo, jak nedostatečně vzdělaní jsou dnešní mladí lidé v poznacích o živých systémech. Přitom jsou to například na naší Ekonomicko-správní fakultě potenciální vedoucí pracovníci, kteří budou rozhodovat o vztahu a důsledcích podnikatelských aktivit k přírodě. Budou se ale také brzy podílet na výchově svých dětí a rozhodovat o jejich vztahu k přírodě. Co jim předají? Lhostejnost?

Zúčastnila jsem se v roce 2005 v Toulcově dvoře semináře o výsledcích výzkumu odcizování dětí přírodě. Z diskuse vyplynuly důležité poznatky:

- Dnešní děti tráví méně času v přírodě, některé se jí dokonce bojí a štítí. Kromě problémů nadváhy a snižování imunity, vyplývajících z omezeného pobytu v přírodě, bylo výzkumem zjištěno, že zejména městské děti mají špatný odhad vzdálenosti a špatnou orientaci v terénu, nedokážou odhadnout počasí a proto se špatně obléknou, nedokáží si věci v přírodě dát do souvislosti (například proč je borová šiška pod borovicí). Jsou fyzicky neobratné a méně manuálně zručné, než bývali jejich rodiče a prarodiče.
- Vztah k přírodě není u člověka geneticky zakódován, ale bohatství jeho duševních a tělesných vloh je podmíněno a omezeno vnějšími přírodními podmínkami, ve kterých se vyvíjel. Výzkumné poznatky potvrdily, že stále se zrychlující úbytek přímých kontaktů člověka s přírodním prostředím přináší negativní důsledky jak pro schopnosti a ochotu pomáhat zachovat bohatství přírodního prostředí, tak i pro zdravý psychický a tělesný vývoj každého jedince.
- Při analýze dětských kreseb na téma „Představy o světě, v němž žiji a v němž bych chtěl žít“ se projeví dva protipóly. Jedním z nich byla preference techniky (počítače, kina, hifi zvukové soupravy...), vyhraněnou představou byl obraz světa, kde roboti budou všechno dělat za nás. Druhým protipólem byly kresby s prvky přírody (les, koně, květiny, rodinný dům s upravenou zahrádkou). Snem pro mladší děti byl také tropický ostrov.

- Čím starší jsou děti, tím více upřednostňují technické prvky civilizace před přírodními a jejich zájmová aktivita je vázaná na prostředí vytvářené člověkem (buď v interiérech nebo v urbanizovaném venkovním prostředí).
- I malé děti ve školce umí pojmenovat živočicha na obrázku, méně rozeznají byliny a dřeviny. Mnohé vědí, že mají chránit vše živé, ale naprosto jim chybí mnohem důležitější povědomí o ochraně prostředí, ve kterém organismus žije.
- Při výzkumu emotivních reakcí dětí ze základních škol na přírodu se ukázalo, že strach z přírody není odlišný u dětí z rodinných domů se zahradou a dětí z paneláků. Je to zřejmě dáno změnou funkcí zahrad, které dnes slouží spíše pro letní posezení, grilování masa, vykoupaní se v bazénu atd. a v nichž nenajdeme zde kromě anglického trávníku, několika okrasných keřů a skalniček nic jiného. Děti se tak nesetkají s přírodním koloběhem prostřednictvím pěstování zeleniny či chovu drobných hospodářských zvířat.
- Ukázalo se také, že strach z přírody je spíše založený na předsudcích než pudový. Může to být, podle autorů výzkumu, způsobeno ovlivňováním dětí médii, například hororovými filmy, v nichž jsou zvířata zobrazována v negativním světle.
- Sociologové, kteří zkoumali volný čas dětí v hlavním městě Praze ve volném čase před 30 lety a nyní zjistili, že dětem výrazně ubylo příbuzných na venkově. Děti nemají možnost vidět skutečný venkovský život, poznat z blízka hospodaření na půdě. Většina dětí ani nepovažuje život na venkově za kvalitní, spíše je nudí. Pod pojmem pobyt v přírodě si představují nějaké aktivity, třeba návštěvu ZOO a výlet na kole nebo na bruslích, nikoliv obyčejnou procházku. Zejména ve městech chybí místa, kde by děti mohly trávit svůj volný čas, aby neseděly doma u počítače.
- V diskusi na semináři jsme se shodli na tom, že pozitivní vliv při utváření vztahu dětí k přírodě může mít kromě rodičů i ekologická výchova ve volném čase, například turistické nebo skautské oddíly. Paradoxní je, že finance ze strukturálních fondů EU na ekologickou výchovu je možné čerpat až pro mládež od patnácti let. A to je již pozdě. Ukázalo se totiž, že počátky odcizování dětí přírodě byly rozeznatelné už u dětí mladších tří let. Období do tří let věku odborníci považují za klíčové pro vytváření vztahu dětí k přírodě. Je to časový úsek života, v němž nejintenzivněji probíhá proces trvalého vtiskávání (imprintingu), kdy je jedinec směřován k základním způsobům života. Na počátku svého života má každé dítě všechny psychické i fyzické předpoklady pro vývoj způsobu života, který je v souladu s přírodou. Tyto předpoklady však nejsou kvalifikovaně využity a rozvíjeny.

THE IDEA OF SANCTITY OF NATURE IN THE FORMATION OF HUMAN ONTOGENESIS

Abstract: The article discusses the importance of the positive influence of nature on the initial phases of human ontogenesis. It describes the negative consequences of

the current globalized culture on man's psychological and physical health, particularly in children. It outlines the road of return to nature.

Keywords: nature, human ontogenesis, psychological and physical health.